

B. Engels: Zásady komunismu

Engelsova práce „Zásady komunismu“ je návrh programu Svazu komunistů. O tom, zda má být program sestaven ve formě katechismu (v podobě otázek a odpovědí), se jednalo už před prvním sjezdem, na němž byl reorganizován Svaz spravedlivých a přejmenován na Svaz komunistů (červen 1847). V září 1847 rozeslal londýnský ústřední výbor Svazu komunistů (Schapper, Bauer, Moll) návrh „Komunistického katechismu“ krajům a obcím Svazu. Tento dokument, na němž byl patrný vliv utopického socialismu, Marxe a Engelse neuspokojil, stejně jako „opravený“ návrh, který vypracoval v Paříži „pravý“ socialista Moses Hess. 22. října na zasedání krajského výboru Svazu komunistů v Paříži Engels Hessův návrh ostře kritizoval a dosáhl toho, že byl zamítnut. Engels byl pak pověřen vypracováním nového návrhu. Jsou to „Zásady komunismu“, které krátce poté napsal.

Engels považoval „Zásady komunismu“ jen za předběžný nástin programu a v dopise Marxovi z 23.-24. listopadu 1847 vyslovil názor, že by bylo účelné vypracovat program v podobě „komunistického manifestu“ a upustit od zastaralé formy katechismu. Druhý sjezd Svazu komunistů (29. listopadu až 8. prosince 1847), na kterém Marx a Engels hájili stanovisko, že program proletářské strany má být vypracován na vědeckém základě, uložil Marxovi a Engelsovi, aby vypracovali program v podobě manifestu. V „Manifestu Komunistické strany“ použili zakladatelé marxismu mnoha tezí formulovaných už v „Zásadách komunismu“.

* * *

1. otázka: Co je komunismus?

Odpověď: Komunismus je učení o podmínkách osvobození proletariátu.

2. otázka: Co je proletariát?

Odpověď: Proletariát je ta společenská třída, která si vydělává na živobytí jediné prodejem své práce a nežije ze zisku z nějakého kapitálu; je to třída, jejíž blaho i zmar, život i smrt, celá její existence závisí na poptávce po práci, tedy na strádání příznivých a nepříznivých hospodářských období, na kolísání nespoutané konkurence.

3. otázka: Proletáři tedy neexistovali vždy?

Odpověď: Ne. Chudé a pracující třídy byly vždy; pracující třídy byly také zpravidla chudé. Ale takoví chudáci a takoví dělníci, žijící v podmínkách, o jakých jsme právě mluvili, tedy proletáři, neexistovali vždy, stejně jako konkurence nebyla vždy svobodná a neomezená.

4. otázka: Jak vznikl proletariát?

Odpověď: Proletariát vznikl průmyslovou revolucí, která probíhala v druhé polovině minulého století v Anglii a která se od té doby opakovala ve všech civilizovaných zemích na světě. Tuto průmyslovou revoluci přivodil vynález parního stroje, různých spřádacích strojů, mechanického tkalcovského stavu a jiných mechanických zařízení. Tyto stroje, které byly velmi drahé a které si tedy mohli opatřit jen velcí kapitalisté, změnily celý dosavadní způsob výroby a vyřadily dřívější dělníky tím, že vyráběly zboží levněji a lépe, než je mohli zhotovit dělníci se svými nedokonalými kolovraty a tkalcovskými stavy. Tyto stroje daly průmysl zcela do rukou velkých kapitalistů a úplně znehodnotily nepatrný majetek dělníků (nástroje, tkalcovské stavy atd.), takže kapitalisté brzy měli v rukou všechno a dělníkům nezůstalo nic. Tak byl zaveden tovární systém ve výrobě látek. – Když už byl dán popud k zavádění strojů a továrního systému, byl tento systém brzy zaveden i ve všech ostatních průmyslových odvětvích, zvláště v potiskování tkanin, v knihtisku, v hrnčířství a v kovoprůmyslu. Dělníci se prohlubovala, takže dělník, který dříve dělal na určitém kusu celou práci, dělal nyní jen část této práce. Tato dělba práce umožnila vyrábět výrobky rychleji a tím levněji. Omezila činnost každého dělníka na nějaký velmi jednoduchý, neustále opakovaný mechanický úkon, jež mohl stejně dobře, ba dokonce mnohem lépe vykonávat stroj. Tak se všechna tato průmyslová odvětví, jedno po druhém, dostala pod nadvládu páry, strojů a továrního systému, stejně jako se to stalo s přádelnictvím a tkalcovstvím. Tím se však zároveň dostala úplně do rukou velkých kapitalistů a dělníci přišli i zde o poslední zbytek samostatnosti. Ponenáhlu se pod nadvládu továrního systému dostávala stále víc nejen vlastní manufaktura, nýbrž i řemesla, protože i zde velcí kapitalisté vytlačovali malé mistry tím, že zřizovali velké dílny, v nichž se ušetřilo mnoho nákladů, a v nichž se rovněž mohla práce značně rozdělit. Tak jsme dospěli k tomu, že v civilizovaných zemích je zaveden tovární systém, skoro ve všech pracovních odvětvích, že skoro ve všech těchto odvětvích vytlačil velký průmysl řemeslo a

manufakturu. – To přivádělo dosavadní střední stav, zvláště drobné řemeslnické místy, stále více na mizinu, tím se úplně změnila dosavadní situace dělníků a vytvořily se dvě nové třídy, které poněmáhu pohlcují všechny ostatní, totiž:

I. Třída velkých kapitalistů, kteří jsou ve všech civilizovaných zemích už nyní téměř výhradními vlastníky životních prostředků i surovin a nástrojů nutných k jejich výrobě (strojů, továren). Je to třída buržoá čili buržoazie.

II. Třída úplně nemajetných, kteří jsou odkázáni na to prodávat buržoám svou práci, aby za to získali prostředky nutné k obživě. Tato třída se nazývá třída proletářů čili proletariát.

5. otázka: Za jakých podmínek prodávají proletáři buržoám práci?

Odpověď: Práce je zboží jako každé jiné, její cena se tudíž určuje podle týchž zákonů jako cena kteréhokoli jiného zboží. Dokud vládne velký průmysl nebo svobodná konkurence, což – jak uvidíme – je totéž, cena zboží se v průměru vždy rovná výrobním nákladům tohoto zboží. Také cena práce se tedy rovná výrobním nákladům práce. A výrobní náklady práce se rovnají takovému množství životních prostředků, jehož je zapotřebí k tomu, aby byl dělník s to uchovat si pracovní schopnost a aby dělnická třída nevymřela. Dělník tedy nedostane za svou práci víc, než je k tomuto účelu nutné. Cena práce čili mzda bude tedy to nejnižší, to minimum, jehož je zapotřebí k životu. Poněvadž však obchody jdou jednou hůř, jindy lépe, dostane dělník jednou víc, jindy méně, právě tak jako továrník dostává za zboží jednou víc, jednou méně. Ale stejně jako továrník v průměru příznivých a nepříznivých období přece nedostane za své zboží ani víc, ani méně než kolik činí jeho výrobní náklady, stejně tak dělník nedostane v průměru ani víc, ani méně než právě toto minimum. Tento ekonomický zákon mzdy se prosazuje tím přísněji, čím víc se velký průmysl zmocňuje všech pracovních odvětví.

6. otázka: Jaké pracující třídy existovaly před průmyslovou revolucí?

Odpověď: Pracující třídy žily na různých vývojových stupních společnosti v různých podmínkách a měly různé postavení vzhledem k majetným a vládnoucím třídám. Ve starověku byli pracující otroky svých majitelů, jako jsou dosud v mnoha zaostalých zemích a dokonce v jižní části Spojených států. Ve středověku byli nevolníky pozemkové části šlechty, jako jsou podnes v Uhrách, v Polsku a v Rusku. Ve středověku a až do průmyslové revoluce byli kromě toho ve městech řemeslníci a tovaryši, kteří pracovali u maloburžoazních mistrů. A s vývojem manufaktury se také postupně objevovali manufakturní dělníci, kteří zaměstnávali už větší kapitalisté.

7. otázka: Čím se liší proletář od otroka?

Odpověď: Otroek je prodán jednou provždy; proletář se musí sám prodávat den co den a hodinu co hodinu. Jednotlivý otroek, který je majetkem jednoho pána, má už proto, že je to v zájmu jeho pána, zajištěnou existenci, i když velmi bídnou. Jednotlivý proletář, majetek – aby se tak řeklo – celé buržoazní třídy, nemá zajištěnou existenci, neboť jeho práce se kupuje jen tenkrát, když ji někdo potřebuje. Tato existence je zajištěna jen proletářské třídě jako celku. Otroek stojí mimo konkurenci, proletář je uprostřed ní a pociťuje všechna její kolísání. Otroek je považován za věc, nikoli za člena občanské společnosti; proletář je uznáván za osobu, za člena občanské společnosti. Otroek tedy může mít lepší existenci než proletář, ale proletář náleží vyššímu vývojovému stupni společnosti a je sám na vyšším stupni než otroek. Otroek se osvobozuje tím, že ze všech soukromovlastnických vztahů ruší jen otrocký vztah, a tím se stává teprve proletářem; proletář se může osvobodit jen tím, že zruší soukromé vlastnictví vůbec.

8. otázka: Čím se liší proletář od nevolníka?

Odpověď: Nevolník má výrobní nástroj, kus půdy, a používá ho, a za to odvádí část výtěžku nebo vykonává určité práce. Proletář pracuje s výrobními prostředky jiného a pro tohoto jiného a dostává za to část výtěžku. Nevolník odvádí, proletáři se odvádí. Nevolník má zajištěnou existenci, proletář ne. Nevolník stojí mimo konkurenci, proletář jí podléhá. Nevolník se osvobozuje buď tím, že uteče do města a stane se tam řemeslníkem, nebo tím, že místo práce a výrobků zaplatí statkáři penězi a stane se tak svobodným pachtýřem, nebo tím, že vyžene feudálního pána a stane se sám vlastníkem. Zkrátka osvobozuje se tím, že tak či onak vstupuje do majetné třídy a do sféry konkurence. Proletář se osvobodí tím, že zruší konkurenci, soukromé vlastnictví a všechny třídní rozdíly.

9. otázka: Čím se liší proletář od řemeslníka?

Zde si Engels vynechal v rukopise místo pro odpověď na tuto otázku. (pozn. redakce)

10. otázka: Čím se liší proletář od manufakturního dělníka?

Odpověď: Manufakturní dělník v šestnáctém až osmnáctém století měl téměř všude ještě nějaký výrobní nástroj, svůj tkalcovský stav, kolovraty pro svou rodinu, políčko, které obdělával po pracovní době. Proletář nemá nic takového. Manufakturní dělník žije téměř vždy na venkově a ve víceméně patriarchálních vztazích se svým statkářem nebo zaměstnavatelem; proletář žije zpravidla ve velkých městech a jeho vztah k zaměstnavateli je čistě peněžní. Manufakturní dělník je velkým průmyslem vytržen z patriarchálních vztahů, ztrácí majetek, který ještě měl, a tím se teprve stává proletářem.

11. otázka: Jaké byly bližší důsledky průmyslové revoluce a rozdělení společnosti na buržoazii a proletáře?

Odpověď: Za prvé: Protože strojová výroba neustále zlevňovala průmyslové výrobky, byl ve všech zemích na světě úplně rozrušen starý systém manufaktury čili průmyslu založeného na ruční práci. Všechny polobarbarské země, jichž se dosud dějinný vývoj více méně nedotkl a jejichž průmysl spočíval až dosud na manufoktuře, byly tím násilně vytrženy ze své uzavřenosti. Kupovaly levnější zboží Angličanů a nechávaly hynout vlastní dělníky pracující v manufakturách. Tak byly země, které celá desetiletí neudělaly žádný pokrok, jako např. Indie, úplně zrevolucionovány a dokonce i Čína nyní spěje k revoluci. Dospělo to až k tomu, že vynalezne-li se dnes v Anglii nový stroj, připraví do roka o chléb miliony dělníků v Číně. Takto velký průmysl spojil všechny národy na zemi, sloučil všechny malé místní trhy ve světový trh, připravil všude půdu pro civilizaci a pokrok a způsobil, že všechno, co se děje v civilizovaných zemích, musí působit na všechny ostatní země, takže osvobodí-li se dnes dělníci v Anglii nebo ve Francii, povede to k revolucím ve všech ostatních zemích, tyto revoluce dříve nebo později přivedou také osvobození tamějších dělníků.

Za druhé: Všude, kde velký průmysl vystřídal manufokturu, průmyslová revoluce nebývala rozmnožila bohatství a moc buržoazie a povznesla ji na první třídu v zemi. Důsledkem toho bylo to, že všude, kde se tak stalo, dostala buržoazie do rukou politickou moc a vytlačila třídy, které vládly dosud – aristokracii, cechovní měšťany a představitele jich obou – absolutní království. Buržoazie zničila moc aristokracie, šlechty tím, že zrušila majoráty čili neprodejnost pozemkového majetku a všechny výsady šlechty. Zničila moc cechovních měšťanů tím, že zrušila všechny cechy a výsady řemesel. Namísto obou dosadila svobodnou konkurenci, tj. takový stav společnosti, za něhož má každý právo podnikání v libovolném průmyslovém odvětví a může mu v tom zabránit leda nedostatek potřebného kapitálu. Zavedení svobodné konkurence se takový stav společnosti, za něhož má každý právo podnikání v libovolném průmyslovém odvětví a může mu v tom zabránit leda nedostatek potřebného kapitálu. tedy rovná veřejnému prohlášení, že od nynějši jsou si členové společnosti nerovni už jen potud, pokud jsou nerovné jejich kapitály, že kapitál se stal rozhodující mocí a tím kapitalisté, buržoové, první třídou ve společnosti. Svobodná konkurence je však pro začátek velkého průmyslu nezbytná, poněvadž je to jediný stav společnosti, za něhož může velký průmysl vyrůst. Když buržoazie takto zničila společenskou moc šlechty a cechovních měšťanů, zničila také jejich politickou moc. Když se povznesla na první třídu ve společnosti, prohlásila se i politicky za první třídu. Učinila to zavedením zastupitelského systému, který spočívá na občanské rovnosti před zákonem, na uznání svobodné konkurence zákonem. Tento systém byl v evropských zemích zaveden ve formě konstituční monarchie. V těchto konstitučních monarchiích mají právo volit jen ti, kdo mají určitý kapitál, tedy jen buržoové. Tito buržoové-voliči volí poslance a tito buržoové-poslanci volí – využívající práva odmítnout daně – buržoazní vládu.

Za třetí: Průmyslová revoluce všude přispěla k rozvoji proletariátu stejnou měrou jako rozvoji buržoazie. Jak bohatla buržoazie, přibývalo proletářů. Poněvadž proletáře může zaměstnat jen kapitál, a kapitál se rozmnožuje jen tehdy, dává-li práci dělníkům, přibývá proletariátu měrně tomu, jak přibývá kapitálu. Zároveň průmyslová revoluce soustřeďuje buržoazii i proletáře ve velkých městech, kde jsou nejvýhodnější podmínky pro průmyslové podnikání, a toto soustředění velkých mas na jednom místě dává proletářům, vědomí vlastní síly. Dále, čím víc se průmyslová revoluce vyvíjí, čím víc se vynalézají nové stroje, které vytlačují ruční práci, tím víc velký průmysl stlačuje – jak už bylo řečeno – mzdu na minimum, takže situace proletariátu je čím dál tím nesnesitelnější. Tak na jedné straně tím, že roste nespokojenost proletariátu, a na druhé straně tím, že roste jeho moc, připravuje průmyslová revoluce sociální revoluci, kterou provede proletariát.

12. otázka: Jaké byly další důsledky průmyslové revoluce?

Odpověď: Velký průmysl vytvořil v parním stroji a v ostatních strojích prostředky, jimiž lze v krátké době a s malými náklady rozšiřovat průmyslovou výrobu do nekonečna. Svobodná konkurence, která je nutným důsledkem tohoto velkého průmyslu, nabyla při takové snadnosti výroby záhy neobyčejně prudkého charakteru; mnoho kapitalistů se vrhlo do průmyslu a zakrátko se vyrábělo víc, než se mohlo spotřebovat. Důsledkem toho bylo, že vyrobené zboží nebylo možno prodat a že nastala takzvaná

obchodní krize. Továrny se musely zastavit, továrníci udělali úpadek a dělníci přišli o chléb. Všude nastala strašná bída. Po nějaké době se nadbytečné výrobky prodaly, továrny začaly opět pracovat, mzdy stoupaly a ponenáhlu šly obchody opět lépe než kdy jindy. Ale zanedlouho bylo opět vyrobeno příliš mnoho zboží a nastala nová krize, která měla stejný průběh jako minulá. A tak se od počátku tohoto století v průmyslu neustále střídala období prosperity s obdobími krize, a taková krize přicházela skoro pravidelně každých pět až sedm let a vždy způsobila nesmírnou bídu mezi dělníky, všeobecné revoluční vření a znamenala ohromné nebezpečí pro celý existující řád.

13. otázka: Co vyplývá z těchto pravidelně se opakujících obchodních krizí?

Odpověď: Za prvé: Že ačkoli velký průmysl ve svém prvním vývojovém období sám vytvořil svobodnou konkurenci, nyní ji přerostl; že se konkurence vůbec provozování průmyslové výroby jednotlivci stalo pro velký průmysl poutem, které musí rozbít a rozbije; že se velký průmysl, pokud se bude provozovat nynějším způsobem, může udržet jen tím, že se každých sedm let opakuje všeobecný zmatek, který pokaždé ohrozí celou civilizaci a nejen uvrhne do bída proletáře, nýbrž přivede na mizinu i velký počet buržoazů; že je tedy nutné buďto se velkého průmyslu úplně vzdát, což je absolutně nemožné, nebo že velký průmysl nutně vyžaduje zcela novou organizaci společnosti, ve které by výrobu už neřídili jednotlivci spolu konkurující továrníci, nýbrž celá společnost podle pevného plánu a podle potřeb všech.

Za druhé: Že velký průmysl a rozšiřování výroby do nekonečna, pro které dává podmínky, umožňují takové společenské zřízení, za něhož se vyrobí tolik všech životních potřeb, že každý člen společnosti bude moci zcela svobodně rozvíjet a uplatňovat všechny své síly a vlohy. Že tedy právě ta vlastnost velkého průmyslu, která v dnešní společnosti plodí všechnu bídu a všechny obchodní krize, je právě tou vlastností, která za jiné společenské organizace odstraní tuto bídu, toto neblahé kolísání. Tím je tedy naprosto jasně dokázáno:

1) že od nynějška je třeba všechno toto zlo připisovat pouze společenskému řádu, který už neodpovídá poměrům, a

2) že tu jsou prostředky, aby se toto zlo úplně odstranilo vytvořením nového společenského řádu.

14. otázka: Jaký musí být tento nový společenský řád?

Odpověď: V novém společenském řádu se především bude muset provozování průmyslu a vůbec všech výrobních odvětví vzít z rukou navzájem spolu konkurujících jednotlivců a všechna tato výrobní odvětví se budou muset dát do provozování celé společnosti, to znamená, že se bude vyrábět na společný účet, podle společného plánu a za účasti všech členů společnosti. Nový společenský řád tedy zruší konkurenci a namísto ní dosadí sdružení. Poněvadž provozování průmyslu jednotlivci nutně vede k soukromému vlastnictví a konkurence není nic jiného než způsob provozování průmyslu jednotlivými soukromými vlastníky, nelze soukromé vlastnictví oddělit od individuálního provozování průmyslu a od konkurence. Soukromé vlastnictví bude nutno rovněž odstranit a místo něho nastoupí společné používání všech výrobních nástrojů a rozdělování všech výrobků podle společné dohody čili takzvané společenství statků. Odstranění soukromého vlastnictví je dokonce nejkratším a nesouhrnnějším výrazem této přestavby celého společenského řádu, k němuž nutně vede vývoj průmyslu, a proto je komunisté právem vytyčují jako svůj hlavní požadavek.

15. otázka: Nebylo tedy možné odstranit soukromé vlastnictví už dříve?

Odpověď: Nebylo. Každá změna společenského řádu, každý převrat ve vlastnických vztazích byl nutným důsledkem toho, že se vytvořily nové výrobní síly, které se už nechtěly podříditi starým vlastnickým vztahům. I soukromé vlastnictví tak vzniklo. Vždyť soukromé vlastnictví neexistovalo odjakživa. Teprve když byl ke konci středověku v manufaktuře vytvořen nový způsob výroby, který se nedal podříditi tehdejšímu feudálnímu a cechovnímu vlastnictví, vytvořila tato manufaktura, která přerostla staré vlastnické vztahy, novou formu vlastnictví, soukromé vlastnictví. Vždyť pro manufakturu a pro první vývojový stupeň velkého průmyslu nebyla možná jiná forma vlastnictví než soukromé vlastnictví, jiný společenský řád než řád založený na soukromém vlastnictví. Dokud se nemůže vyrábět tolik, aby bylo dost nejen pro všechny, nýbrž aby zbyl přebytek výrobků k zvětšení společenského kapitálu a k dalšímu rozvíjení výrobních sil, dotud musí existovat třída vládnoucí, která disponuje výrobními silami společnosti, a třída chudá, utlačovaná. Jaké tyto třídy jsou, to závisí na vývojovém stupni výroby. Středověk, závislý na zemědělství, nám dal barona a nevolníka; města pozdního středověku nám dala cechovního mistra, tovaryše a nádeníka, sedmnácté století majitele manufaktury a manufakturního dělníka, devatenácté století velkého továrníka a proletáře. Je jasné, že dosud nebyly výrobní síly tak rozvinuty, aby se mohlo vyrábět dost pro všechny a aby se soukromé vlastnictví už stalo pro tyto výrobní síly poutem, překážkou. Ale nyní, kdy je díky rozvoji velkého průmyslu za prvé vyrobeno tolik kapitálu a výrobních sil jako nikdy předtím a kdy existují prostředky, jak tyto výrobní síly zakrátko rozmnožit do

nekonečna; kdy za druhé výrobní síly jsou soustředěny u několika buržoů, kdežto velké masy lidu se stále víc proletarizují a jejich postavení je tím horší a nesnesitelnější, čím víc bohatnou buržoové; kdy za třetí tyto mocné a snadno rozmnožitelné výrobní síly přerostly soukromému vlastnictví a buržoům přes hlavu, že co chvíli způsobují obrovské otřesy ve společenském pořádku, teprve nyní je zrušení soukromého vlastnictví nejen možné, nýbrž dokonce naprosto nutné.

16. otázka: Bude možné zrušit soukromé vlastnictví pokojnou cestou?

Odpověď: Je třeba si přát, aby to tak bylo, a komunisté by byli jistě poslední, kdo by se tomu vzpírali. Komunisté velmi dobře vědí, že všechna spiknutí jsou nejen neúčinná, nýbrž dokonce škodlivá. Vědí velmi dobře, že revoluce se nedělají úmyslně a libovolně, nýbrž že všude a v každé době byly nutným důsledkem okolností zcela nezávislých na vůli a vedení jednotlivých stran a celých tříd. Vidí však také, že rozvoj proletariátu je téměř ve všech civilizovaných zemích násilně potlačován, a že tím odpůrci komunistů pracují ze všech sil k revoluci. Bude-li tím nakonec utlačovaný proletariát vehnán do revoluce, budeme my komunisté právě tak hájit věc proletariátu činem, jako ji dnes hájíme slovem.

17. otázka: Bude možné odstranit soukromé vlastnictví naráz?

Odpověď: Nebude to možné, jako není možné naráz rozmnožit nynější výrobní síly tak, jak je to nutné k vytvoření společenství. Revoluce proletariátu, která se podle všech příznaků blíží, bude tedy moci přetvářet nynější společnost jen pozvolna a odstranit soukromé vlastnictví teprve tehdy, až bude vytvořeno potřebné množství výrobních prostředků.

18. otázka: Jaký bude průběh této revoluce?

Odpověď: Tato revoluce především vytvoří demokratické státní zřízení, a tím přímo nebo nepřímo politické panství proletariátu. Přímou v Anglii, kde proletáři už dnes tvoří většinu národa. Nepřímo ve Francii a v Německu, kde většinu národa tvoří nejen proletáři, nýbrž i drobní rolníci a měšťané, mezi nimiž teprve probíhá přechod v proletariát, ve všech svých politických zájmech jsou čím dál tím závislejší na proletariátu, a proto se musí brzy podřítit jeho požadavkům. To si asi vyžádá ještě druhý boj, který však může skončit jedině vítězstvím proletariátu.

Demokracie by nebyla proletariátu vůbec nic platná kdyby se jí hned nepoužilo jako prostředku k prosazení dalších opatření, dotýkajících se přímo soukromého vlastnictví a zajišťujících existenci proletariátu. Nejdůležitější opatření, která se už teď rýsují jako nutný důsledek nynějších poměrů, jsou tato:

- 1) Omezení soukromého vlastnictví progresivními daněmi, vysokými dědickými daněmi, odstraněním dědictví v boční linii (bratři, synovci atd.), nucenými půjčkami atd..
- 2) Postupné vyvlastňování pozemkových vlastníků, továrníků, majitelů drah a rejdařů, částečné konkurence státního průmyslu, částečně přímo za odškodnění v asig nátech.
- 3) Konfiskace jmění emigrantů a těch, kdo se bouří proti většině národa.
- 4) Organizace práce nebo zaměstnání proletářů na národních statcích, v národních továrnách a dílnách, čímž se odstraní konkurence mezi dělníky, a továrníci, pokud budou ještě existovat, budou nuceni platit stejné vyšší mzdy jako stát.
- 5) Stejná pracovní povinnost pro všechny členy společnosti až do úplného zrušení soukromého vlastnictví. Vytvoření průmyslových armád zvláště pro zemědělství.
- 6) Soustředění úvěrového systému a peněžnictví v rukou státu prostřednictvím národní banky se státním kapitálem a zrušení všech soukromých bank a bankéřů.
- 7) Zvětšení počtu národních továren, dílen, železnic a lodí, obdělání veškeré dosud neobdělané půdy a zlepšení dosud obdělávaných pozemků podle toho, jak se zvětšuje množství kapitálů a dělníků, jež má národ k dispozici.
- 8) Výchova všech dětí od okamžiku, kdy mohou postrádat základní mateřskou péči, v národních ústavách a na národní útraty. Spojit výchovu s prací ve výrobě.
- 9) Zřízení velkých paláců na národních pozemcích jako společných bydlíšť pro obce občanů, kteří budou pracovat jak v průmyslu, tak v zemědělství a sloučovat v sobě výhody městského i venkovského života, aniž budou trpět jejich jednostranností a nevýhodami.
- 10) Zbourání všech nezdravých a špatně stavěných obydlí i městských čtvrtí.
- 11) Stejně dědické právo pro manželské i nemanželské děti.
- 12) Soustředění veškeré dopravy v rukou národa

Všechna tato opatření nelze ovšem provést najednou. Ale jedno povede k dalšímu. Jakmile bude proveden první radikální útok proti soukromému vlastnictví, bude proletariát nucen jít stále dál, stále víc soustřeďovat všechny kapitál, všechno zemědělství, všechny průmysl, všechnu dopravu a všechnu

směnu v rukou státu. K tomu směřují všechna tato opatření. Bude je možno provádět a rozvíjet jejich centralizující důsledky tím víc, čím víc bude práce proletariátu rozmnožovat výrobní síly země. Konečně až budou všichni kapitál, všechna výroba a všechna směna soustředěny v rukou národa, soukromé vlastnictví samo zanikne, peníze budou zbytečné a výroba se rozšíří a lidé tak změní, že mohou zaniknout také poslední formy styků staré společnosti.

19. otázka: Může k této revoluci dojít jen v jedné zemi?

Odpověď: Ne. Velký průmysl už tím, že vytvořil světový trh, tak spolu spojil všechny národy na zemi, zejména civilizované, že každý národ je závislý na tom, co se děje u druhého. Kromě toho velký průmysl tak vyrovnal společenský vývoj ve všech civilizovaných zemích, že se ve všech těchto zemích buržoazie a proletariát staly dvěma rozhodujícími třídami společnosti a boj mezi nimi hlavním bojem doby. Komunistická revoluce nebude tedy jen národní revolucí, nýbrž bude probíhat současně ve všech civilizovaných zemích tj. přinejmenším v Anglii, ve Francii a v Německu. V každé těchto zemí se bude vyvíjet rychleji nebo pomaleji, podle toho, zda za či ona země má vyvinutější průmysl, větší bohatství a značnější množství výrobních sil. Proto ji bude možné provést nejpomaleji a nejtíže v Německu, nejrychleji a nejsnáze v Anglii. Bude mít také značný vliv na ostatní země světa a úplně změní a velmi urychlí celý dosavadní vývoj. Je to světová revoluce a bude proto také mít světové dějiště.

20. otázka: Jaké důsledky bude mít definitivní odstranění soukromého vlastnictví?

Odpověď: Tím, že společnost vezme z rukou soukromých kapitalistů používání všech výrobních sil a dopravních prostředků, jakož i směnu a rozdělování výrobků a bude je spravovat podle plánu vyplývajícího z daných prostředků a z potřeb celé společnosti, budou odstraněny především všechny neblahé důsledky, jež jsou dosud spjaty s provozováním velkého průmyslu. Nebude docházet ke krizím; rozšířená výroba, která je pro nynější společenský řád nadvýrobou a tak mocnou příčinou bída, nebude potom stačit a bude se muset ještě dále rozšiřovat. Nadvýroba nad nejnütnější potřeby společnosti nebude plodit bídu, nýbrž zajistí uspokojení potřeb všech členů společnosti a vytvoří nové potřeby a zároveň prostředky k jejich uspokojení. Bude podmínkou a podnětem k dalším pokrokům, uskuteční tyto pokroky, aniž tím uvede, jako dosud pokaždé, celý společenský řád do zmatků. Velký průmysl, zbavený tlaku soukromého vlastnictví, se rozvine tak, že se proti tomu bude dnešní stav zdát tak nepatrný jako manufaktura proti dnešnímu velkému průmyslu. Tento rozvoj průmyslu poskytne společnosti dostatečné množství výrobků, aby se uspokojily potřeby všech. Také zemědělství, kterému dosud brání tlak soukromého vlastnictví a rozkouskování půdy, aby si osvojilo už dosažená zlepšení a vědecké vymoženosti, začne nevídaně vzkvétat a poskytne společnosti plně dostačující množství výrobků. Tak bude společnost vyrábět dost výrobků, aby se rozdělování dalo zařídit tak, že se uspokojí potřeby všech jejích členů. Rozdělení společnosti na různé, navzájem nepřátelské třídy pak bude zbytečné. Bude nejen zbytečné, bude dokonce neslučitelné s novým společenským řádem. Existence tříd vznikla z dělby práce a dělba práce ve své dosavadní podobě úplně odpadne. Neboť k tomu, aby se průmyslová a zemědělská výroba pozvedly na tu úroveň, o jaké jsme mluvili, nestačí jen mechanické a chemické pomůcky; k tomu je také třeba přiměřeně rozvinout schopnosti lidí, kteří tyto prostředky uvádějí do pohybu. Stejně jako rolníci a manufocturní dělníci v minulém století změnili celý způsob svého života a stali se z nich úplně jiní lidé, když byli vtaženi do velkého průmyslu, stejně tak bude společné provozování výroby celou společností a z toho vyplývající nový rozvoj výroby potřebovat zcela jiné lidi a také je vytvoří. Společně provozovat výrobu nemohou lidé, jako jsou dnešní – lidé, z nichž každý je podřízen jednomu výrobnímu odvětví, je k němu připoután, je jím vykořisťován, může rozvíjet je jednu svou vložku na úkor všech ostatních a zná jen jedno odvětví nebo jen část jednoho odvětví celé výroby. Už nynější průmysl může takových lidí stále méně používat. A průmysl provozovaný společně a plánovitě celou společností předpokládá lidi, jejichž schopnosti jsou všestranně rozvinuty, kteří jsou s to vyznat se v celém systému výroby. Výchova umožní mladým lidem rychle projít celým systémem výroby, umožní jim, aby postupně přecházeli z jednoho výrobního odvětví do druhého, podle toho, jak je k tomu vedou potřeby společnosti nebo jejich vlastní sklony. Výchova je tedy zbaví jednostrannosti, kterou každému jednotlivci vtiskuje nynější dělba práce. Tak dá komunistická společnost svým členům příležitost, aby všestranně uplatňovali své všestranně vyvinuté vlohy. Tím však také nutně zmizí různé třídy. Komunisticky organizovaná společnost je tedy jednak neslučitelná s trváním tříd, jednak samo vytvoření této společnosti skýtá prostředky, aby byly třídní rozdíly zrušeny.

Z toho vyplývá, že zmizí také protiklad mezi městem a venkovem. V zemědělství a průmyslu budou pracovat ti lidé místo dvou rozdílných tříd; to je už ze zcela materiálních příčin nezbytnou podmínkou komunistické asociace. Stav, kdy je zemědělské obyvatelstvo rozptýleno po venkově a průmyslové obyvatelstvo soustředěno ve velkých městech, odpovídá dosud nevyvinutému stupni zemědělství a průmyslu, je to překážka dalšího vývoje, která je už dnes velmi citelná.

Všeobecné sdružení všech členů společnosti k společnému a plánovitému využívání výrobních sil, rozšíření výroby do takové míry, aby uspokojovalo potřeby všech, konec stavu, kdy jsou potřeby jedněch uspokojovány na úkor ostatních, plné odstranění tříd a protikladů mezi nimi, všestranné rozvíjení schopností všech členů společnosti odstraněním dosavadní dělby práce, průmyslovou výchovou, střídáním činností, účastí všech na užívání statků vytvořených všemi, splynutí města a venkova – to jsou hlavní výsledky, které přinese odstranění soukromého vlastnictví.

21. otázka: Jaký vliv bude mít komunistický společenský řád na rodinu?

Odpověď: Učiní vztah obou pohlaví čistě soukromým vztahem, který se týká jen zúčastněných osob a do něhož se společnost nemá co vměšovat. Bude to možné, protože odstranění soukromé vlastnictví a bude vychovávat děti kolektivně, čímž zničí oba základy dosavadního manželství spjaté se soukromým vlastnictvím – závislost ženy na muži a dětí na rodičích. To je také odpověď na pokřik velemravných šosáků proti komunistickému společenství žen. Společenství žen je vztah, který zcela náleží buržoazní společnosti a dnes zcela záleží v prostituci. Prostituce však spočívá na soukromém vlastnictví a s ním zanikne. Komunistická organizace tedy nejenže nezavede společenství žen, nýbrž je naopak zruší.

22. otázka: Jak se bude komunistická organizace chovat k nynějším národnostem?

Zůstává. (V rukopise je místo odpovědí na 22. a 23. otázku slovo „zůstává“. Patrně to znamená, že odpověď má zůstat v té podobě, jak byla formulována v jednom z předběžných návrhů programu Svazu komunistů, které se nedochovaly. - Pozn. red.)

24. otázka: Jak se liší komunisté od socialistů?

Odpověď: Takzvaní socialisté se dělí na tři kategorie.

První kategorii tvoří stoupenci feudální a patriarchální společnosti, kterou zničil a dosud denně ničí velký průmysl, světově obchod a buržoazní společnost jím vytvořená. Tato kategorie vyvozuje z vad dnešní společnosti závěr, že feudální a patriarchální společnost musí být obnovena, protože těmito vadami netrpěla. Všechny jejich návrhy směřují přímo nebo oklikou k tomuto cíli. Tuto kategorii *reakčních* socialistů budou komunisté stále energicky potírat, třebaže naoko projevuje účast s bídou proletariátu a roní nad ní hořké slzy, neboť

1) usiluje o něco zhora nemožného,

2) snaží se obnovit panství aristokracie, cechovních mistrů a majitelů manufaktur s jejich družinou absolutních nebo feudálních králů, úředníků, vojáků a páterů, společnost, která sice netrpěla vadami nynější společnosti, zato však měla přinejmenším stejně mnoho jiných nedostatků a přitom nedávala vyhlídku na osvobození utlačovaných dělníků prostřednictvím komunistické organizace,

3) vždy prozradí své skutečné úmysly, když se proletariát stává revolučním a komunistickým; pak se ihned spolčuje s buržoazií proti proletářům.

Druhá kategorie se skládá ze stoupenců nynější společnosti, u nichž zlořády nutně vyplývající z nynější společnosti vzbudily obavy o trvání této společnosti. Snaží se tedy nynější společnost zachovat, ale odstraní zlořády s ní spojené. K tomu navrhuji jedni pouhá dobročinná opatření, druzí velkolepé reformní systémy, které pod záminkou, že společnost má být reorganizována, chtějí zachovat základy dnešní společnosti a tím samu tuto společnost. Tyto *buržoazní socialisty* musí komunisté ustavičně potírat, neboť pracují pro nepřátele komunistů a obhajují společnost, kterou chtějí komunisté svrhnout.

Konečně třetí kategorie se skládá z demokratických socialistů, kteří chtějí stejně jako komunisté uskutečnit část opatření uvedených v otázce... (v rukopise mezera; Engels má na mysli 18. otázku, pozn. red.), ale ne jako přechodná opatření vedoucí ke komunismu, nýbrž jako opatření, která stačí, aby se odstranila bída a zmizely zlořády nynější společnosti. Tito demokratičtí socialisté jsou buď proletáři, kteří ještě nemají dost jasno o podmínkách osvobození své třídy, nebo jsou to představitelé maloburžoazie, třídy, jejíž zájmy jsou až po dobytí demokracie a uskutečnění z ní vyplývajících socialistických opatření po mnoha stránkách totožné se zájmy proletářů. Komunisté se proto budou muset ve chvíli akce s těmito demokratickými socialisty dohodnout a vůbec prozatím provádět s nimi pokud možno společnou politiku, pokud tito socialisté nevstoupí do služeb vládnoucí buržoazie a nezačnou komunisty napadat. Je jasné, že tento společný postup nevyklučuje diskusi o diferencích mezi nimi a komunisty.

25. otázka: Jaký je postoj komunistů k ostatním politickým stranám naší doby?

Odpověď: Jejich vztah k nim je v různých zemích různý. - V Anglii, ve Francii a v Belgii, kde vládne buržoazie, mají komunisté prozatím ještě společné zájmy s různými demokratickými stranami, a to tím větší, čím víc se demokraté blíží cíli komunistů v socialistických opatřeních, která nyní všude prosazují, tj. čím zřetelněji a určitěji zastupují zájmy proletariátu a čím víc se opírají o proletariát. Např.

v Anglii jsou chartisté, skládající se z dělníků, mnohem bližší komunistům než demokratičtí maloburžoové nebo takzvaní radikálové.

V *Americě*, kde je zavedena demokratická ústava, budou komunisté muset společně postupovat se stranou, která chce tuto ústavu obrátit proti buržoazii a použít ji v zájmu proletariátu, tj. se stoupenci národní agrární reformy.

Ve *Švýcarsku* jsou radikálové, i když jsou dosud velmi smíšenou stranou, přece jen jediní, s nimiž mohou komunisté něco společného začít, a z těchto radikálů jsou zase nejpokročilejší waadští a ženevští.

Konečně v Německu je teprve před rozhodným bojem proti buržoazii a absolutní monarchii. Poněvadž však komunisté nemohou počítat s rozhodným bojem mezi sebou a buržoazií, dokud buržoazie není u moci, je v zájmu komunistů pomoci buržoazii co nejdříve k moci a potom ji opět co nejdříve svrhnout. Komunisté musí tedy vůči vládám podporovat vždy liberální buržoazii, musí se však mít na pozoru, aby nesdileli sebeklamy buržoazie nebo aby nevěřili jejímu lákavému ujišťování o blahodárných důsledcích, jaké bude mít vítězství buržoazie pro proletariát. Jediné výhody, které přinese vítězství buržoazie komunistům, jsou: 1) různé ústupky, které usnadní komunistům obranu, diskusi a šíření jejich zásad a tím sjednocení proletariátu v pevně semknutou, k boji připravenou a organizovanou třídu, a 2) jistota, že v den, kdy padnou absolutní vlády, přijde na řadu boj mezi buržoy a proletáři. Od toho dne bude stranická politika komunistů stejná jako v zemích, kde buržoazie už teď vládne.